

Angelos Baš
Popravki in dostavki

1. V Enciklopediji Slovenije 7, Ljubljana 1993, str. 194-5, je Sergej Vrišer obdelal geslo *Moda*. Njegova teoretična definicija mode obsega dva stavka: "Moda, množično uveljavljena, časovno omejena in spreminjanju podvržena oblika kulturnega življenja, ki izhaja iz duhovnih in materialnih okoliščin v družbi. M. zajema način življenja, mdr. → oblačilno kulturo, stanovanjsko kulturo, literaturo, gledališče." Navedena definicija je nedvomno ena slabših definicij mode, ki jih poznam. Če v prvem od omenjenih stavkov odmislimo besedo "množično", lahko to definicijo uporabimo za kateri koli kulturni pojav. Vsak kulturni pojav je v določenem obsegu uveljavljen in torej obstaja, vsak je časovno omejen, podvržen spreminjanju in izhaja iz duhovnih in materialnih okoliščin v družbi.

Ali je množična uveljavljenost mode tista njena značilnost, s katero lahko definiramo modo? V svojem spisu *Moda* (Traditiones 13, Ljubljana 1984, str. 71-85; ponatis v: A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času* [1. polovica 19. stoletja], Ljubljana 1987, str. 296-313) sem predvsem povzel filozofska, ekonomistična, sociološka, psihološka, etnološka in druga spoznanja o modi. Teh spoznanj ne bom tukaj ponavljal, temveč bom samo naštel nekatere definicije, ki poleg množičnosti omenjajo še druge njene značilnosti. G. Simmel je l. 1905 sodil, da moda "zadovoljuje potrebe po razločevanju, težnje k diferenciaciji, spremembi, ločevanju ... mode so" vselej razredne mode ali mode družbenih plasti; moda ni "nič drugega kot ena od posebnih življenjskih oblik, ki združuje v enotnem ravnanju težnjo po socialnem izenačenju in težnjo po individualnem razločevanju in spremembi". W. Troeltsch je l. 1912 poudaril kot značilnost mode njeno kratkotrajnost in iracionalnost, prisilo, ki jo izvaja, in pa okoliščino, da ima moda samo izjemoma kaj skupnega s smotrnostjo. S. R. Steinmetz je l. 1931 opominjal na tempo in prisilo mode. Najbolj polno pa je l. 1971 definirala modo R. König: po njegovem je moda "splošna socialna institucija, ki zajema in oblikuje vsega človeka je univerzalno kulturno oblikovalno načelo, ki lahko zajema in preoblikuje ne le vse človekovo telo, temveč tudi vse njegove izrazne načine." (Navedki so iz mojega navedenega spisa.)

Če ima Vrišer množičnost mode za eno njenih značilnosti, upošteva s tem samo eno, ne pa tudi drugih njenih značilnosti, ki prav tako sodijo v definicijo mode. A tudi naslednji od navedenih Vrišerjevih stavkov v njegovi definiciji o modi je oporečen. Pravi, da moda zajema "način življenja, mdr. → oblačilno kulturo, stanovanjsko kulturo, literaturo, gledališče." Pojem "način življenja" se povečini uvršča v območje kulture (gl. S. Kre.[menšek], Način življenja, v: Enciklopedija Slovenije 7, Ljubljana 1993, str. 265), medtem ko moda deloma presega okvir kulture (v ožjem pomenu). Ponavljam navedek iz Königa, po katerem moda v resnici "lahko zajema in preoblikuje ne le vse človekovo telo, temveč tudi vse njegove izrazne načine (podčrtal A. B.)". Moda potemtakem ne zajema samo "načina življenja, mdr. → oblačilno kulturo, stanovanjsko kulturo, literaturo, gledališče."

Ob tem je treba biti pri pojmu "oblačilna kultura" natančnejši, saj gre v tej zvezi pri oblačilni kulturi edinole za oblačilno modo, ne za modo v celoti. In kot vidnejša modna torišča bi kazalo poleg oblačilne kulture, stanovanjske kulture, literature in gledališča imeti v razvidu tudi še naslednja. W. Fred je l. 1904 ugotovil, da je od dunajskega kongresa naprej postal "vsaj v mestih skorajda vsak življenjski in umetnostni izraz z javnim okusom odvisen" od mode. Prej se je tudi beseda moda nanašala le na to, kar so imeli ljudje na sebi, medtem ko je odtlej obsegala prav tako določene prvine likovne umetnosti, pohištvo, orodja, barve, knjige, igre, plese ipd. Izdelki, ki so bili podrejeni modi, so postali z industrijo čedalje številnejši. H. Bausinger je l. 1978 poleg oblačilne mode posebej naštel še pohištveno, stavbeno in jezikovno modo. (Navedka sta iz mojega navedenega spisa.) Še povzeto: vsi človekovi izrazni načini so lahko predmet mode.

Za teoretičnima stavkoma o modi je Vrišer nanizal razvoj "oblačilne kulture" ali, pravilno, oblačilne mode na Slovenskem do 19. stoletja (o 20. stoletju ni besede). Če Vrišer ob tem piše, da modo "V okviru oblačilne kulture ... že od antike zaznamujejo za posamezna obdobja značilne slogovne posebnosti", pripominjam k tej trditvi s Königom, da moda ni slog, temveč je lahko le del in obdobje nekega sloga. Kajti slogi "prežemajo kulturo v vseh njenih izrazilih in zato potrebujejo dlje časa, da se popolnoma izoblikujejo, potem pa" se ohranjajo z veliko vztrajnostjo (navedek je iz mojega navedenega spisa).

Vrišerjeva obdelava gesla o modi se končuje s stavkom: "M. preučujejo v številnih muzejih po svetu, v Sloveniji PM v Mariboru." Mode ne preučujejo samo "številni muzeji po svetu", temveč tudi druge ustanove in pa posamezniki, ki delujejo zunaj muzejev. Ti so prispevali veliko večino teoretičnih raziskav o modi in prenekatero spoznanje iz zgodovine mode, oblačilne mode in oblačil. Raziskave Pokrajinskega muzeja v Mariboru niso načenjale teoretičnih vprašanj o modi. Kaže jih praviloma in v resnici uvrstiti v zgodovino kostuma ali vedo o kostumu, tj. v disciplino, ki pogosto zlasti opisno obravnava oblikovni razvoj oblačil pri višjih družbenih plasteh. Teorijo o modi so doslej pri nas raziskovali zunaj Pokrajinskega muzeja v Mariboru, obsežneje od njih so drugje raziskovali zgodovino oblačil. (Slednje je razvidno tudi iz slovstva, ki ga je Vrišer navedel na koncu obdelave gesla o modi.) Pomena raziskav o razvoju oblačil, ki so bile opravljene po eni strani v Pokrajinskem muzeju v Mariboru in po drugi strani zunaj te ustanove, ne bom primerjal iz osebnih razlogov.

2. Ko sem moral lani popraviti svojo obdelavo gesla Lukarija v Enciklopediji Slovenije

6, Ljubljana 1992, str. 336-7 (A. Baš, Popravki, v: Traditiones 22, Ljubljana 1933, str. 129), ki mi ga je lektor skvaril čez vsako sprejemljivo mero, nisem slutil, da se bo kaj takega ponovilo pri obdelavah gesel, ki sem jih napisal za Enciklopedijo Slovenije 7, Ljubljana 1993. Podobno se je godilo tudi Sergiju Vilfanu (S. Vilfan, Agrarno razmerje, v: Enciklopedija Slovenije 1, Ljubljana 1987, str. 23), ki mu je lektor hudo skvaril obdelavo navedenega gesla: "Klasičen primer nedopustnega posega v tuje tekste, saj postavlja pomen na glavo" (S. Vilfan, Izročilo o kolonatu v Goriških Brdih, v: Etnolog 2/1 [III], Ljubljana 1992, str. 140.). Upam, da takih lektorskih posegov v obdelave gesel za Enciklopedijo Slovenije ni bilo še več.

Meni v tem primeru znova preostane samo to, da skušam obvarovati svojo obdelavo obeh skvarjenih gesel s potrebnimi popravki. V geslu Motika (Enciklopedija Slovenije 7, Ljubljana 1993, str. 226-7) je skažen že prvi stavek. Zapisal sem: "Motika je v poljedelstvu orodje za kopanje in rahljanje zemlje in pa za sajenje in izkopavanje sadov." Lektor je iz tega oblikoval stavek: "Motika, v poljedelstvu *temeljno* orodje za kopanje in rahljanje zemlje ter za sajenje in izkopavanje sadov" (podčrtal A. B.). Napačno je združil prvega in delno enega mojih naslednjih stavkov v obdelavi gesla o motiki, saj sklepam opis funkcije motike: "Zato je motika eno *temeljnih orodij v poljedelstvu*" (tokrat podčrtal A. B.) Razen ene besede je lektor ta stavek črtal. Vnovič: "Klasičen primer nedopustnega posega v tuje tekste, saj postavlja pomen na glavo."

Svojevoljen lektorjev poseg v moje besedilo o motiki se s tem še ne končuje, vendar ne spreminja več bistva vsebine.

Slednje velja tudi za prvi stavek moje obdelave gesla Narodna noša (Enciklopedija Slovenije 7, Ljubljana 1993, str. 305). Tretji stavek moje obdelave tega gesla je lektor ali urednik preprosto črtal, s tem pa je črtal zgodovino imena "narodna noša". Tam sem zapisal: "Narodna noša" je bila deloma enako ime, kakor ga je imela slovenska kmečka obleka že v prvih šestih desetletjih 19. stol." Se pravi, da ime "narodna noša" ne izvira v celoti s konca 19. stol. Toda za lektorja ali urednika to ni omembe vredno, kot neetnologa sta o tem na svojo pest razsodila drugače ko avtor.

Naslednja stavka v moji obdelavi gesla Narodna noša se v izvorniku glasita: "Meščanstvo, posebej ženske, so 'narodno nošo' nosile v večjem obsegu v 20. stol., zlasti med svetovnimi vojnami, medtem ko je kmečko prebivalstvo od konca 19. stol. naprej razmeroma manj oblačilo 'narodno nošo'. Posebno velja to za revnejši del kmečkega prebivalstva, saj je bila zanj 'narodna noša', ki je v resnici zvečine bila dotedanja praznja obleka premožnejših kmetov, precej draga." Lektor ali urednik je spremenil drugi del prvega in drugi stavek: "Kmečko preb. je od konca 19. st. v tem pogledu zaostajalo, predvsem njegov revnejši del, saj je bila n. n. zanj precej draga." Manjka moj podatek, da so kmetje *razmeroma manj* kot meščani nosili v določenem času narodno nošo, in manjka moja razlaga, zakaj je bila narodna noša za kmeta "precej draga", namreč zato, ker je bila zanj "narodna noša" ... v resnici zvečine ... dotedanja praznja obleka premožnejših kmetov"! Ponovno: "Klasičen primer nedopustnega posega v tuje tekste."

Svojo obdelavo gesla Narodna noša sem sklenil: "Po drugi svetovni vojni nosijo 'narodno nošo' zlasti le na folklorističnih prireditvah (→ folklorizem)." Lektor ali urednik je v ta stavek vrnil besede "N. n. se loči od → ljudske noše" in stavek nato končal: "po 2. sv. v. jo nosijo predvsem na raznih prireditvah (→ Folklor)". Vrinjene

besede niso zadosti natančne in zato premalo povejo. T. i. ljudska noša se loči od "narodne noše" po svojem videzu samo v primeru, ko gre za obleko manj premožnih kmetov, sicer pa je med njima razloček v označeni funkciji in v imenu. "Narodno nošo" nosijo po drugi svetovni vojni "zlasti le na folklorističnih prireditvah", kakor sem povedal v izvirniku, ne na *raznih* prireditvah. Pridružujem se kar najbolj zgoščeni in splošneje sprejeti nemški definiciji folklorizma, po kateri je to folklor iz druge roke.

3. Ivan Stopar je konec l. 1993 izdal knjigo Kranjske noše, Goldensteinove upodobitve, 107 str., il. V knjigi je objavil Goldensteinove upodobitve iz l. 1838, Kordeševe razlage teh upodobitev iz l. 1844, poleg tega pa je spregovoril o poglavitnem upodabljačem gradivu o noši ali ljudski noši na Kranjskem pred Goldensteinom. Pri objavah gradiva je pravilo, da se ob tem omeni, kdo in kje je gradivo objavil že prej, tj. pred slednjo objavo, in da se omeni tudi slovstvo, ki je pred slednjo objavo obravnavalo to gradivo. Stopar v svoji knjigi tega ni storil, razen v dveh izjemnih primerih.

V knjigi manjka definicija pojma "noša" in "ljudska noša", vendar je iz vse njene vsebine posredno razvidno, da šteje pisec za "nošo" ali "ljudsko nošo" oblačilni videz kmečkega prebivalstva v fevdalni dobi. Za najstarejše upodabljačo gradivo o noši ali ljudski noši na Slovenskem ima Stopar zadevna pričevanja stenskega slikarstva v poznem srednjem veku in 16. stoletju. Kot vir za zgodovino noše ali ljudske noše je te upodobitve prvi skušal izrabiti S. Vurnik l. 1928, toda v neznatnem obsegu in brez njihove viroslovne razčlenbe (S. Vurnik, Slovenska peča, v: Etnolog II, Ljubljana 1928, sl. 1-8, str. 4d). V 50. letih je pisec teh vrst pojasnil viroslovni pomen tega gradiva (A. Baš, Pričevanje o noši v poznosrednjeveški umetnosti na Slovenskem, v: Slovenski etnograf XI, Ljubljana 1958, str. 101-130) in je na podlagi upodabljaočih in pisnih virov raziskal v svoji doktorski disertaciji nošo na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju (l. 1959). Doktorska disertacija je bila v povzetku natisnjena l. 1970.

J. D. Florjančiča zemljevid Kranjskega, obsega tudi upodobitev kmečkega oblačilnega videza, iz l. 1744 je ponatisnil R. Ložar l. 1944 (R. Ložar, Pridobivanje hrane in gospodarstvo, v: Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, sl. 91), nato M. Ložar l. 1952 (M. Ložar, Slovenska ljudska noša, v: Narodopisje Slovencev II, Ljubljana 1952, sl. 42, 72). Poglavitne Valvasorjeve upodobitve noše ali ljudske noše na Kranjskem je pisec teh vrst ponatisnil l. 1992 v svoji knjigi Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju (Ljubljana 1992 sl. 15-24), Valvasorjeve opise te noše pa je objavil l. 1989 v prevodu (A. Baš, Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju [= Gradivo za narodopisje Slovencev 4], Ljubljana 1989, št. 8, 9, 16-20, 26, 29, 30, 34-46, 48, 51, 52, 54-57, 60, 66, 67, 69-74, 79-88, 99, 104-107, 111, 112).

Nekatere upodobitve kmečkega oblačilnega videza ob Cerkniaškem jezeru iz knjige F. A. Steinberga o tem jezeru iz l. 1758 je ponatisnil R. Ložar l. 1944 (R. Ložar, nav. delo, sl. 48, 49, 53-55, 57-59), eno od teh upodobitev je ponatisnil pisec teh vrst l. 1992 (A. Baš, Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju, sl. 47).

Etnološko delo Balthasarja Hacqueta je pregledal in ocenil V. Novak l. 1974 (V. Novak, Balthasar Hacquet in slovenska ljudska kultura, v: Traditiones 3, Ljubljana 1974, str. 17-68), mdr. tudi Hacquetove podatke o noši ali ljudski noši, poseben

razdelek v svojem spisu je naslovil: Podobe in njih slikar. Pisec teh vrst je ponatisnil l. 1992 iz Hacquetove knjige *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven I/1, Leipzig 1801, I/2, Leipzig 1802*, štiri Geisslerjeve upodobitve kmečkega oblačilnega videza na Kranjskem (A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, sl. 71-74) in l. 1989 je objavil v prevodu Hacquetove opise oblačilnega videza pri kranjskih kmetih (A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, št. 21, 25, 27, 28, 32, 33, 47, 53, 58, 59, 61, 68, 76-78, 96-98, 102, 108, 115).

F. Kotnik je l. 1926 opisal pet slik K. Russa iz l. 1811, na katerih je upodobljena noša ali ljudska noša na Gornjegrajskem (F. Kotnik, *O narodni noši v Savinjski dolini*, v: *Naš dom XVIII, Maribor 1926*, str. 174 d), ni pa ponatisnil tega gradiva. L. 1927 je Kotnik ponatisnil Russovo upodobitev kmečkega dekleta iz okolice Rogatca, poleg tega pa je v istem opisu opisal Russove upodobitve kmetice iz okolice Rogatca in pa kmečkega para, pastirja in kmeta iz okolice Brežic, vse iz l. 1811 (F. Kotnik, *O naših narodnih nošah*, v: *Naš dom XIX, Maribor 1927*, str. 161 d). V. Geramb je l. 1935 za Kotnikom vnovič objavil Russovo upodobitev kmečkega dekleta iz okolice Rogatca, za to upodobitvijo pa še Russove upodobitve kmetice iz okolice Rogatca, kmečkih parov iz okolice Rogatca in Savinjske doline, deklet iz Gornjega grada in okolice in pa kmeta iz okolice Brežic (V. Geramb, *Steirisches Trachtenbuch II, Graz 1935-1939*, sl. 136-143). Gerambova objava upodabljalovega gradiva o noši ali ljudski noši na Slovenskem Štajerskem je prvi od obeh primerov, ko je Stopar upošteval zadevne etnološke raziskave (str. 17, 51). Večino omenjenih Russovih upodobitev, ki so (še?) v lasti potomcev nadvojvode Janeza, so po Gerambu ponatisnili M. Ložar l. 1952 (M. Ložar, nav. delo, sl. 33, 52, 54, 55), M. Makarovič l. 1971 (M. Makarovič, *Slovenska ljudska noša, Ljubljana 1971*, sl. XIII, XXII, XXXI, XXXVII, XLVIII) in pisec teh vrst l. 1987 (A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času [1. polovica 19. stol.]*, sl. na str. 29, 31, 33, 35, 41-43).

Poglavitni namen Stoparjeve knjige je objava Goldensteinovih upodobitev noš ali ljudskih noš na Kranjskem iz l. 1838, objava prevoda Kordeševih razlag teh upodobitev in omemba Korytkovih etnoloških prizadevanj na Kranjskem, v okviru katerih so nastale navedene upodobitve. Poglejmo, koliko so Stoparja v tem prehiteli slovenski etnologi. Če meni Stopar za F. Kidriča, da je "pionirski raziskovalec" Korytkovega etnološkega dela (str. 29), je treba to mnenje dopolniti z ugotovitvijo, da je znanju o Korytkovem etnološkem delu postavil piko na i V. Novak l. 1972 (V. Novak, *Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu*, v: *Traditiones 1, Ljubljana 1972*, str. 27-52). Od dvanajst Goldensteinovih akvarelov noš ali ljudskih noš na Kranjskem jih je sedem ponatisnila M. Ložar l. 1952 (M. Ložar, nav. delo, sl. 38, 39, 44, 45, 46, 70, 76), prav tako sedem M. Makarovič l. 1971 (M. Makarovič, nav. delo sl., V, XXI, XXXII, XXXV, XXXVIII, XLVI, XLIX), ta je ponatisnila iz Goldensteinovih akvarelov tudi trinajst detajlov (M. Makarovič, nav. delo, sl. IX, XIV, XV, XIX, XX, XXIII, XXVI, XXVII, XXVIII, XXXVI, XLII, XLV, XLVII), pisec teh vrst pa je ponatisnil vse obravnavane Goldensteinove upodobitve (A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času [1. polovica 19. stoletja]*, sl. na str. 143, 146, 147, 149, 151, 153, 155, 157, 159, 161, 171, 173).

Stopar je v svoji knjigi prevedel Kordeševe razlage Goldensteinovih akvarelov v

celoti, pisec teh vrst pa l. 1984 tisti, daleč največji del Kordeševih razlag, ki se nanaša izključno le na oblačilni videz kranjskih kmetov (A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja* [= *Gradivo za narodopisje Slovencev 2*], Ljubljana 1984, št. 91, 93, 95, 97, 103, 104, 109, 132, 157, 164, 167, 216); v obeh primerih gre torej praviloma za prevod istega besedila.

Edino slovensko etnološko delo, ki ga je Stopar navedel ob upodablajočem gradivu o noši ali ljudski noši pred sredo 19. stoletja, je moja knjiga *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času* [1. polovica 19. stoletja], v kateri sem na str. 47, 49, 51, 53-55 ponatisnil D. Marangonija upodobitve Brica in Brike, Beneškega Slovenca in Beneške Slovenke in pa Rezijana in Rezijanke iz l. 1812. Navedek je Stopar opremil s pripombo, da "o avtorju slik pri njem (A. B.) ne najdemo podatkov" (str. 51). V tem, etnološkem delu pač nisem načel vprašanj, ki so predvsem neetnološke, se pravi umetnostnozgodovinske narave.

Etnologija Slovencev je pritegnila v svoje raziskave o oblačilni kulturi na Slovenskem (gl. str. 13) skoraj vse upodablajoče gradivo, ki ga je Stopar omenil v svoji knjigi, čeprav resda nekatere raziskave še niso natisnjene. Vendar kaže, da Stopar tudi teh, ko bodo nekoč objavljene, ne bo upošteval, kakor praviloma ni upošteval tistih raziskav v etnologiji Slovencev, o katerih je bila tukaj beseda.

14. 1. 1994